

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЯ

Методичні вказівки
до виконання практичних занять для здобувачів вищої освіти
другого (магістерського) рівня денної та заочної форм здобуття вищої освіти
за спеціальністю 053 «Психологія»

Електронний ресурс

Рецензенти:

Н. С. Кучеренко – кандидат психологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри практичної психології навчально-наукового інституту «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
Е. І. Михлюк – кандидат психологічних наук, доцент, заступник начальника навчально-наукового інституту управління та безпеки населення Національного університету цивільного захисту України.

*Затверджено до розміщення в мережі Інтернет рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 9 від 24 квітня 2026 року)*

- Вікові** особливості клінічної психології та психотерапія : методичні вказівки до виконання практичних занять для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня денної та заочної форм здобуття вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» [Електронний ресурс] / уклад. Л. А. Алексєєва. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. – (PDF 24 с.)

У методичних вказівках до виконання практичних занять з дисципліни «Вікові особливості клінічної психології та психотерапія» розкрито теоретичні та прикладні аспекти психічного розвитку особистості в різні вікові періоди.

Проаналізовано специфіку виникнення, перебігу та психотерапевтичної корекції психічних розладів з урахуванням вікових особливостей. Висвітлено основні підходи, методи та техніки психотерапевтичної роботи.

Матеріал, викладений у методичних рекомендаціях, розрахований для використання при підготовці здобувачів за спеціальністю 053 «Психологія» до практичних занять з дисципліни «Вікові особливості клінічної психології та психотерапія».

УДК 159.9:615.851(075.8)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2026
© Алексєєва Л. А., уклад., 2026

Зміст

ВСТУП.....	3
Практичне заняття №1.....	5
Практичне заняття №2.....	6
Практичне заняття № 3.....	7
Практичне заняття № 4.....	9
Практичне заняття № 5.....	10
Практичне заняття № 6.....	12
Практичне заняття № 7.....	14
Практичне заняття № 8.....	15
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.....	17

ВСТУП

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчальної дисципліни: Головною метою навчальної дисципліни є набуття та поглиблення студентами сучасних знань з вікових особливостей клінічної психології та професійних вмінь психолого-психотерапевтичного супроводу щодо підтримки пренатальних і перинатальних станів, психотерапії психосоматичних розладів і вікових криз.

Завдання навчальної дисципліни:

1. формування у студентів ґрунтовних знань про особливості і закономірності перебігу психосоматичних розладів в різні періоди онто- та філогенезу.
2. формування навичок проведення клініко-психологічного дослідження, диференціації психологічних феноменів та психопатологічних реєстр-синдромів у різних вікових групах хворих;
3. розпізнавання у дітей і дорослих симптомів й синдромів психічних розладів, невротичних нашарувань в клініці соматичних захворювань;
4. формування навичок розробки програм індивідуального та сімейного психолого-психотерапевтичного супроводу хворих з урахуванням вікових особливостей психіки.

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Тема 1. Визначення соціальних та біологічних складових аномального розвитку людини.	2
2	Тема 2. Психічні особливості та психосоматичні розлади в період новонародженості.	4
3	Тема 3. Психічні особливості та психосоматичні розлади в період першого року життя.	4
4	Тема 4. Психічні особливості та психосоматичні розлади в період раннього дитинства.	4
5	Тема 5. Психічні особливості та психосоматичні розлади у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.	8
6	Тема 6. Психічні особливості та психосоматичні розлади в підлітків.	6
7	Тема 7. Психічні особливості та психосоматичні розлади ранньої юності.	4

8	Тема 8. Психічні особливості та психосоматичні розлади в людей зрілого та похилого віку.	8
	Разом:	40

Практичне заняття №1 (2 години)

Тема: Визначення соціальних та біологічних складових аномального розвитку людини.

Мета: опанувати зміст та особливості соціальних та біологічних складових аномального розвитку людини.

Питання для обговорення:

1. Вікові стадії розвитку та їх особливості. Основні психологічні досягнення кожного вікового етапу: дитинство, підлітковий вік, дорослість, старість. Вікові фактори як основа для класифікації та діагностики психічних розладів.
2. Вплив біологічних, психологічних та соціальних змін на психічне здоров'я людини. Біологічні складові.
3. Пренатальні фактори: шкідливі впливи на плід під час вагітності (інфекції, вживання алкоголю, наркотиків, куріння матері).
4. Перинатальні фактори: ускладнення під час пологів (асфіксія, травми, недоношеність).
5. Захворювання та травми, біохімічні порушення.
6. Сімейне виховання та соціально-економічні умови.
7. Соціальне середовище: негативний вплив оточення, антисоціальні групи.

Практична частина: проаналізувати особливості соціальних та біологічних складових аномального розвитку людини, зокрема явище психосоціального стресу: переживання, травматичний досвід, дискримінація у сучасному суспільстві.

Завдання до самостійної роботи: створити презентацію на тему: «Аномальний розвиток як результат комбінації біологічних і соціальних чинників». Розробити план-проект створення ефективної стратегії психопрофілактики і психологічної допомоги для проблемних дітей (вікова група за вибором).

Рекомендована література:

1. Галецька І. Клініко-психологічне дослідження: навч. Посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 242 с.

2. Клінічна психодіагностика: практикум / Редактор-упорядник М.В.Миколайський. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. 228с.
3. Клінічна психологія: словник-довідник / Авт.-уклад. С. В. Діденко Київ : Академвидав, 2012. 320 с.
4. Клінічна психологія [Текст] : навч. посіб. / А. М. Османова, Г.В Хорунженко. Київ: Університет «Україна», 2023. 183 с
5. Кулеша-Любінець М.М. Клінічна психологія : методичні рекомендації для студентів спеціальності 053 «Психологія» Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2016. 72 с.
6. Максименко С. Д. Медична психологія / [Максименко С.Д., Цехмістер Я.В., Коваль І. А., Максименко К. С.]; за заг. ред. С. Д. Максименка Київ, 2014. 520 с.
7. Мушкевич М. І. Клінічна психодіагностика: методичні рекомендації для студентів ф-ту психол. Луцьк, 2006. 170 с.

Додаткова

1. Гальчук О.Я. Клінічна психологія : навчальний посібник. К.: Атіка, 2012. 216 с.
2. Кричківська Т.Д. Психологія аномального розвитку : навч. посіб. Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Київ : КНТ, 2016. 163с .
3. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології: навч. посіб. / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. С. Піскун. К.: Главник, 2018. 158
4. Шебанова С.Г., Шебанова В.І. Клінічна психологія: навчально- методичний посібник. Херсон, 2019. 192 с.

Практичне заняття №2

(4 год)

Тема: Психічні особливості та психосоматичні розлади в період новонародженості.

Мета: засвоїти психічні особливості та психосоматичні розлади в період новонародженості.

Питання для обговорення:

1. Початковий етап розвитку психіки, домінування фізіологічної адаптації до позаутробного середовища.
2. Формування базової довіри до світу через догляд та тілесний контакт.
3. Неонатальні порушення: гіпоксія, пологові травми, вплив на розвиток

нервової системи.

4. Психосоматичні розлади в період новонародженості.

Практична частина: проаналізувати етапи розвитку психіки в період новонародженості. Опрацювати можливість формування психосоматичних розладів в період новонародженості .

Завдання до самостійної роботи: розробити памятку для батьків стосовно формування базової довіри новонародженої дитини до світу через догляд та тілесний контакт.

Рекомендована література:

1. Максименко С. Д., Цехмістер Я. В., Коваль І. А., Максименко К. С. Медична психологія : підручник / за загальною ред. С. Д. Максименка. 2-е вид. К. : Слово, 2014. 516 с.

2. Мартинюк І. А. Патопсихологія. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2018. 208 с.

3. Ніконенко Ю.П. Клінічна психологія: Навчальний посібник. Вид. КНТ Київ, 2016, 368 с.

4. Основи медичної психології : навч.-метод. посіб. Для студ. вищ. мед. навч. закл. IV рів. акред. та лік.-інтерн. / Ждан В.М., Скрипніков А.М., Животовська Л.В. та ін. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. 255 с

Додаткова

1. Гальчук О.Я. Клінічна психологія : навчальний посібник. К.: Атіка, 2012. 216 с.

2. Кричківська Т.Д. Психологія аномального розвитку : навч. посіб. Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Київ : КНТ, 2016. 163с .

3. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології: навч. посіб. / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. С. Пісун. К.: Главник, 2018. 158с.

4. Шебанова С.Г., Шебанова В.І. Клінічна психологія: навчально- методичний посібник. Херсон, 2019. 192 с.

Практичне заняття № 3

4 год

Тема: Психічні особливості та психосоматичні розлади в період першого року життя.

Мета: Опанувати особливості психічного розвитку та передумови виникнення психосоматичних розладів на першому році життя дитини.

Питання для обговорення:

1. Формування емоційних зв'язків та розвиток комунікації у немовлят: поява гуління, лепету, першого слова.
2. Виникнення первинних когнітивних здібностей: орієнтаційна реакція, впізнавання людей і предметів. Розвиток сенсомоторного інтелекту.
3. Початок формування емоційних прив'язаностей та інтенсивний розвиток моторики.
4. Психосоматичні розлади: атопічний дерматит, соматичні реакції на недостатній емоційний контакт (синдром госпіталізму).

Практична частина: Опрацювати особливості та закономірності формування емоційних зв'язків та розвиток комунікації у немовлят: поява гуління, лепету, першого слова. Проаналізувати вплив контакту батьків на початок формування емоційних прив'язаностей та інтенсивний розвиток моторики.

Завдання до самостійної роботи: Створити презентацію на тему: «Психосоматичні розлади у немовлят». Розробити памятку для батьків стосовно розвитку первинних когнітивних здібностей та сенсомоторного інтелекту у немовляти.

Рекомендована література:

1. Белінська, Г.В. (2015). Психічний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика. Київ: Видавництво Логос.
2. Змановська, О.В. (2010). Вікова психологія. Львів: Світ.
3. Ковальчук, О.І. (2018). Психосоматичні аспекти адаптації немовлят до умов постнатального середовища. Психологія і суспільство, №2, с. 124–129.
4. Максименко, С.Д. (2008). Вікова психологія. Київ: Центр учбової літератури.
5. Чебикін, О.Я. (ред.). (2017). Психологія розвитку дитини: навчальний посібник. Одеса: Фенікс.

Додаткова

1. Балл, Г.О. (2005). Психічний розвиток особистості: онтогенетичний аспект. Київ: Наукова думка.
3. Карамушка, Л.М., Третякова, І.В. (2014). Психологія здоров'я: навчальний посібник. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка.
4. Гнатюк, О.О. (2019). Психосоматичні прояви у дітей раннього віку як результат емоційного неблагополуччя в родині. Збірник наукових праць «Психологія і особистість», №1(15), с. 112–117.

Практичне заняття № 4.

(4 год)

Тема: Психічні особливості та психосоматичні розлади в період раннього дитинства.

Мета: Опанувати особливості і закономірності психофізичного розвитку та алгоритм диференціації ознак психосоматичних розладів у дітей раннього віку.

Питання для обговорення:

1. Розвиток автономності. Поява негативізму ("криза трьох років"): прагнення самостійності, відмова виконувати інструкції.
2. Інтенсивне мовленнєве і когнітивне зростання, розвиток уяви, перші ігрові дії.
3. Формування базових соціальних навичок: взаємодія з іншими дітьми, наслідування дорослих. Схильність до тривожності через недостатню здатність справлятися з новими ситуаціями.
4. Соматичні прояви стресу. Розлади харчової поведінки через психологічні конфлікти.
5. Спрямування психотерапії в дитячому віці на вирішення емоційних, поведінкових, соціальних та когнітивних проблем у дітей.

Практична частина: Опрацювати особливості та адаптацію методів і підходів психотерапії до вікових потреб, рівня розвитку та особливостей сприйняття дитини.

Самостійне завдання: Проаналізувати застосування методу пісочної терапії (Sandplay) у дітей раннього віку з метою опрацювання травматичного досвіду. Створити презентацію: « Пісочна терапія - безпечний простір для самовираження дитини».

Рекомендована література:

1. Галецька І. Клініко-психологічне дослідження: навч. Посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 242 с.
2. Клінічна психодіагностика: практикум / Редактор-упорядник М.В.Миколайський. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. 228с.
3. Клінічна психологія: словник-довідник / Авт.-уклад. С. В. Діденко Київ : Академвидав, 2012. 320 с.
4. Клінічна психологія [Текст] : навч. посіб. / А. М. Османова, Г.В Хорунженко. Київ: Університет «Україна», 2023. 183 с
5. Кулеша-Любінець М.М. Клінічна психологія : методичні рекомендації для

студентів спеціальності 053 «Психологія» Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2016. 72 с.

6. Максименко С. Д. Медична психологія / [Максименко С.Д., Цехмістер Я.В., Коваль І. А., Максименко К. С.]; за заг. ред. С. Д. Максименка Київ, 2014. 520 с.

7. Мушкевич М. І. Клінічна психодіагностика: методичні рекомендації для студентів ф-ту психол. Луцьк, 2006. 170 с.

8. Никоненко Ю.П. Клінічна психологія: навчальний посібник [Електронний ресурс]. Київ: КНТ, 2016. 368 с. Режим доступу: http://culonline.com.ua/Books/klinychna_psychologia.pdf

9. Основи клінічної психології: навч.посібник/ Г.М.Закалик, О.В.Войцеховська, Н.М.Шувар. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. 432 с.

10. Практична психосоматика: діагностичні шкали. Навчальний посібник / За заг. ред. О.О. Чабана, О.О. Хаустової. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Київ : Видавничий дім Медкнига, 2019. 112 с.

11. Федосова Л. О. Клінічна психологія: навчальний посібник Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2013. 248 с.

Додаткова

1. Гальчук О.Я. Клінічна психологія : навчальний посібник. К.: Атіка, 2012. 216 с.

2. Кричковська Т.Д. Психологія аномального розвитку : навч. посіб. Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Київ : КНТ, 2016. 163с .

3. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології: навч. посіб. / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. С. Піскун. К.: Главник, 2018. 158

4. Шебанова С.Г., Шебанова В.І. Клінічна психологія: навчально- методичний посібник. Херсон, 2019. 192 с.

Практичне заняття № 5

(8 год)

Тема: Психічні особливості та психосоматичні розлади у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Мета: засвоїти та опрацювати особливості психофізичного розвитку та у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Опанувати первинні ознаки психосоматичних розладів в цих вікових групах.

Питання для обговорення:

1. Психічні особливості та емоційний розвиток дітей дошкільного віку (3–7 років).

2. Особливості когнітивного та емоційного розвитку та егоцентризм мислення в дошкільному віці.

3. Соціалізація: формування комунікативних навичок, здатність взаємодіяти в групі. Психосексуальний розвиток: статева ідентифікація у дітей дошкільного віку.

4. Психосоматичні розлади дошкільнят. Тики і заїкання: прояви психомоторної нестабільності через напруження або страх. Психогенні харчові розлади.

5. Особливості психотерапії в дошкільному віці. Емоційна підтримка та розв'язання психологічних проблем, корекція поведінки.

6. Психічні особливості та емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку (7–10 років).

7. Психосоматичні розлади. Порушення адаптації до школи: страх невдач, тривожність через академічні вимоги.

8. Психолого-психотерапевтичний супровід молодших школярів як метод психопрофілактики і психокрекції.

Практична частина: проаналізувати психодіагностичний інструментарій щодо оцінки і вікової відповідності психофізичного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Самостійне завдання: Розробити індивідуальний план психотерапевтичного супроводу та корекції дітей дошкільного та молодшого шкільного віку методами арт-терапії.

Рекомендована література:

1. Максименко, С.Д. (2008). Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури.

2. Змановська, О.В. (2010). Вікова психологія: навчальний посібник для студентів ВНЗ. Львів: Світ.

3. Теслюк, С.М. (2016). Психічне здоров'я дітей: психопрофілактика, психогігієна, психокорекція: навчальний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка.

4. Гнатюк, О.О. (2020). Психосоматичні розлади у дітей молодшого шкільного віку: психолого-педагогічні аспекти. Психологія і особистість, №1(19), с. 97–104.

5. Коваленко, С.М. (2018). Особливості проявів психосоматичних розладів у дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, т. VI, вип. 17, с. 203–211.

6. Чебикін, О.Я., Губська, О.М. (2014). Психологія розвитку дитини: навчальний посібник. Одеса: Фенікс.

7. Карамушка, Л.М., Третякова, І.В. (2014). Психологія здоров'я: навчальний

посібник. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка.

8. Філь, Б.М. (2016). Особливості емоційного розвитку дошкільників з психосоматичними порушеннями. Освіта та розвиток обдарованої особистості, №3, с. 145–149.

9. Балл, Г.О. (2005). Психічний розвиток особистості: онтогенетичний аспект. Київ: Наукова думка.

Додаткова

1. Андрущенко, Т.В. (2021). Психоемоційні стани дітей молодшого шкільного віку із психосоматичними розладами. Психологія і педагогіка: збірник наукових праць, №28, с. 82–88.

2. Белінська, Г.В. (2015). Психічний розвиток дитини в освітньому середовищі: теорія і практика. Київ: Логос.

3. Лушпай, В.А. (2019). Формування адаптаційних механізмів у дітей із психосоматичними розладами. Педагогічний процес: теорія і практика, №1(64), с. 45–52.

Практичне заняття № 6

(6 год)

Тема: Психічні особливості та психосоматичні розлади в підлітків.

Мета: Опанувати інформацію про особливості та закономірності психофізичного розвитку, а також про типові психосоматичні розлади в підлітковому віці.

Питання для обговорення:

1. Етапи та особливості психофізичного розвитку, а також про типові психосоматичні розлади в підлітковому віці.
2. Соціальний розвиток. Пошук ідентичності у зовнішності, поведінці та спілкуванні, залежність від однолітків, конфлікти з батьками.
3. Психосексуальний розвиток: статеві ідентифікація, статеві стратифікація та сексуальна орієнтація.
4. Психосоматичні розлади у підлітків. Емоційно-залежні розлади. Порушення харчової поведінки: анорексія або булімія. Синдром дисморфофобії.
5. Пізнавально-поведінкова психотерапія в роботі з тривожністю, депресією, агресивністю, ОКР в підлітковому віці.

Практична частина: проаналізувати та порівняти особливості психофізичного розвитку підлітків у препубертатному і пубертатному періодах

життя. Опрацювати алгоритм застосування когнітивно-поведінкової психотерапії у підлітковому віці.

Самостійне завдання: Розробити план індивідуального психотерапевтичного супроводу та корекції підлітків методами КПТ та сімейної терапії.

Рекомендована література:

1. Максименко, С.Д. (2008). Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури.
2. Змановська, О.В. (2010). Вікова психологія. Львів: Світ.
3. Гнатюк, О.О. (2021). Психосоматичні розлади у підлітків: причини, симптоматика та профілактика. Психологія і особистість, №2(20), с. 103–110.
4. Балл, Г.О. (2005). Психічний розвиток особистості: онтогенетичний аспект. Київ: Наукова думка.
5. Чебикін, О.Я., Губська, О.М. (2014). Психологія розвитку дитини: навчальний посібник. Одеса: Фенікс.
6. Карамушка, Л.М., Третякова, І.В. (2014). Психологія здоров'я: навчальний посібник. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка.
7. Лушпай, В.А. (2020). Емоційно-вольова регуляція підлітків з психосоматичними порушеннями. Психологія і педагогіка: збірник наукових праць, №30, с. 78–84.
8. Єфіменко, Т.І. (2017). Вплив психоемоційного стану підлітків на формування психосоматичних симптомів. Наукові записки кафедри педагогіки, вип. 34, с. 112–118.
9. Міщук, Н.І. (2019). Соціально-психологічні чинники виникнення психосоматичних розладів у підлітків. Педагогічна освіта: теорія і практика, №24, с. 150–154.

Додаткова

1. Журавльова, Л.М. (2016). Психологічні аспекти формування самосвідомості в підлітковому віці. Психологічні перспективи, №28, с. 133–139.
2. Іванова, Т.В. (2018). Вплив шкільного стресу на психічне здоров'я підлітків. Проблеми сучасної психології, №39, с. 147–153.
3. Андрущенко, Т.В. (2022). Особливості тривожності у підлітків із психосоматичними порушеннями. Актуальні питання корекційної педагогіки, психології та медицини, №4, с. 96–101.

Практичне заняття № 7

(4 год)

Тема: Психічні особливості та психосоматичні розлади ранньої юності.

Мета: Опанувати інформацію про особливості та закономірності психофізичного розвитку, а також про типові психосоматичні розлади в періоді ранньої юності.

Питання для обговорення:

1. Емоційний розвиток. Посилення саморефлексії, емоційна нестабільність, гормональні емоційні піки, імпульсивність. Формування ціннісних орієнтацій в ранній юності.
2. Когнітивний та соціальний розвиток в періоді ранньої юності.
3. Психосексуальний розвиток: формування сексуальної ідентичності, статева стратифікація та сексуальна орієнтація, сексуальна соціалізація в ранній юності.
4. Психосоматичні розлади ранньої юності. Порушення поведінки: протестна поведінка, ризикова поведінка. Схильність до залежностей: формування адиктивної поведінки (алкоголь, тютюн, азартні ігри, комп'ютерна залежність).
5. Використання когнітивно-поведінкової терапії та гештальт-терапії для корекції психосоматичних розладів ранньої юності.

Практична частина: проаналізувати та порівняти особливості психофізичного розвитку в ранній юності. Опрацювати алгоритм застосування когнітивно-поведінкової психотерапії та гештальт-терапії в періоді ранньої юності.

Самостійне завдання: Розробити план індивідуального психотерапевтичного супроводу та корекції юнаків методами КПТ та гештальт-терапії.

Рекомендована література:

1. Максименко, С.Д. (2008). Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури.
2. Змановська, О.В. (2010). Вікова психологія. Львів: Світ.
3. (Містить характеристику ранньої юності, емоційного становлення, змін у самосвідомості.)
4. Карамушка, Л.М., Третьякова, І.В. (2014). Психологія здоров'я: навчальний

посібник. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка.

5. Лушпай, В.А. (2021). Психологічні особливості юнаків із психосоматичними розладами. Психологія і педагогіка: збірник наукових праць, №31, с. 92–97.

6. Гнатюк, О.О. (2021). Формування ідентичності в умовах емоційного напруження юнаків із психосоматичними симптомами. Психологія і особистість, №3(21), с. 114–120.

7. Журавльова, Л.М. (2016). Самосвідомість у юнацькому віці як чинник психологічного здоров'я. Психологічні перспективи, №28, с. 133–139.

8. Балл, Г.О. (2005). Психічний розвиток особистості: онтогенетичний аспект. Київ: Наукова думка.

9. Єфіменко, Т.І. (2017). Психоемоційне напруження як чинник психосоматичних розладів у юнаків. Наукові записки кафедри педагогіки, вип. 35, с. 102–108.

10. Міщук, Н.І. (2020). Стресові стани та їх вплив на психічне здоров'я студентської молоді. Педагогічна освіта: теорія і практика, №26, с. 144–148.

Додаткова

1. Філь, Б.М. (2021). Психологічна допомога юнакам із психосоматичними розладами. Освіта та розвиток обдарованої особистості, №4, с. 138–143.

2. Теслюк, С.М. (2016). Психічне здоров'я дітей та підлітків: психопрофілактика і психокорекція. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка.

3. Іванова, Т.В. (2018). Емоційна нестабільність у ранній юності як передумова психосоматичних реакцій. Проблеми сучасної психології, №40, с. 121–128.

Практичне заняття № 8

(8 год)

Тема. Психічні особливості та психосоматичні розлади в людей зрілого та похилого віку.

Мета: Опанувати інформацію про Психічні особливості та психосоматичні розлади в людей зрілого та похилого віку.

Питання для обговорення:

1. Психічні особливості зрілого віку (30–60 років). "Криза середнього віку", ознаки перебігу.

2. Психосоматичні розлади в зрілому віці: стрес-індуковані захворювання, синдром хронічної втоми, прихована депресія.

3. Психічні особливості похилого віку (60+ років) Переосмислення життєвого досвіду, акцент на сім'ї та соціальних зв'язках.

4. Ризик когнітивного спаду, зменшення активної соціальної взаємодії через вихід на пенсію, втрату друзів і близьких.

5. Психосоматичні розлади. «Чикагська сімка» психосоматозів. Депресія, тривожні, фобічні розлади. Когнітивні розлади. Деменція (хвороба Альцгеймера).

6. Використання когнітивно-поведінкової терапії та гештальт-терапії для корекції психосоматичних розладів у зрілому та похилому віці.

Практична частина: опрацювати техніки когнітивної терапії та психологічні інтервенції когнітивно-поведінкового напрямку щодо клієнтів зрілого та похилого віку. Проаналізувати в межах гештальт-терапії етапи роботи з усвідомленням емоцій, потреб та їх задоволення.

Самостійне завдання: Розробити план індивідуального психотерапевтичного супроводу та корекції психосоматичних розладів у клієнтів зрілого та похилого віку методами КПТ та гештальт-терапії.

Рекомендована література:

1. Максименко, С.Д. (2008). Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури.

2. Змановська, О.В. (2010). Вікова психологія. Львів: Світ.

3. Лактіонова, Г.М. (2019). Психосоматичні розлади у людей похилого віку: клініко-психологічний аналіз. Психологічні науки: проблеми і здобутки, №39, с. 72–78.

4. Гнатюк, О.О. (2021). Психоемоційні особливості та соматичні симптоми в осіб старшого віку. Психологія і особистість, №2(20), с. 85–90.

5. Карамушка, Л.М., Третякова, І.В. (2014). Психологія здоров'я: навчальний посібник. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка.

6. Теслюк, С.М. (2020). Психологічне здоров'я в період пізньої дорослості: виклики та підтримка. Психологія і педагогіка: збірник наукових праць, №33, с. 103–110.

7. Пономаренко, О.М. (2017). Соціальні та психологічні фактори, що впливають на психічний стан осіб похилого віку. Актуальні проблеми психології, т. 14, вип. 21, с. 129–134.

8. Балл, Г.О. (2005). Психічний розвиток особистості: онтогенетичний аспект. Київ: Наукова думка.

9. Яковенко, С.О. (2020). Психосоматика депресивних станів у людей зрілого віку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки, №5, с. 91–95.

Додаткова

1. Кульчицька, І.Р. (2016). Адаптаційні труднощі та психосоматичні прояви у людей похилого віку. Соціальна робота та освіта, №3(2), с. 144–148.

2. Журавльова, Л.М. (2019). Геронтопсихологія: психічні особливості пізнього віку. Психологічні перспективи, №33, с. 118–124.

3. Клименко, Т.О. (2021). Психосоматичні порушення як наслідок психоемоційного вигорання в осіб передпенсійного та пенсійного віку. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12, с. 101–107.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Галецька І. Клініко-психологічне дослідження: навч. Посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 242 с.

2. Клінічна психодіагностика: практикум / Редактор-упорядник М.В.Миколайський. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. 228с.

3. Клінічна психологія: словник-довідник / Авт.-уклад. С. В. Діденко Київ : Академвидав, 2012. 320 с.

4. Клінічна психологія [Текст] : навч. посіб. / А. М. Османова, Г.В Хорунженко. Київ: Університет «Україна», 2023. 183 с

5. Кулеша-Любінець М.М. Клінічна психологія : методичні рекомендації для студентів спеціальності 053 «Психологія» Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2016. 72 с.

6. Максименко С. Д. Медична психологія / [Максименко С.Д., Цехмістер Я.В., Коваль І. А., Максименко К. С.]; за заг. ред. С. Д. Максименка Київ, 2014. 520 с.

7. Мушкевич М. І. Клінічна психодіагностика: методичні рекомендації для студентів ф-ту психол. Луцьк, 2006. 170 с.

8. Никоненко Ю.П. Клінічна психологія: навчальний посібник [Електронний ресурс]. Київ: КНТ, 2016. 368 с. Режим доступу: http://culonline.com.ua/Books/klinychna_psychologia.pdf

9. Основи клінічної психології: навч.посібник/ Г.М.Закалик, О.В.Войцеховська, Н.М.Шувар. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. 432 с.

10. Практична психосоматика: діагностичні шкали. Навчальний посібник / За заг. ред. О.О. Чабана, О.О. Хаустової. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Київ : Видавничий дім Медкнига, 2019. 112 с.

11. Федосова Л. О. Клінічна психологія: навчальний посібник Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2013. 248 с.

12. Чабан О.С., Хаустова О. О. Психосоматична медицина (аспекти діагностики та лікування) Київ, 2000.

Допоміжна література:

1. Вплив бойового досвіду та травм на поведінку ветерана та особливості взаємодії з ветеранами. Психоедукаційні рекомендації для ветеранів війни та членів їх сімей / Олеся Ольшевська, Ганна Бабіна. Проєкт «Психосоціальна підтримка ветеранів, які проходять лікування в госпіталі» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». ГО «Центр -соціально психологічної реабілітації Миколаївщини», 2024.

2. Галецька І., Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія та практика. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 338 с.

3. Гоян І. М. Методи діагностики психічного розвитку дітей / І. М.Гоян, А. А. Палій // За ред. А. А. Палія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. 652 с.

4. Кулеша-Любінець М. М. Особливості копінг-стратегій в осіб з ішемічною хворобою серця [Електронний ресурс] / М. Кулеша-Любінець // Збірник наукових праць: психологія Вип. 21. Івано-Франківськ, 2016. С.134-141. – Режим доступу: <http://www.journals.pu.if.ua/index.php/psp/article/view/1424/0>.

5. Мюллер М. Якщо ви пережили психотравмуючу подію / пер. з англ. Д.Бусько, наук. ред.. К.Явна (Серія «Сам собі психотерапевт»). Львів: Вид-во УКУ : Свічадо, 2014. 120 с.

7. Найкращі практики роботи з підлітками. Методичний посібник / І.О. Нерубаєва, А.П. Павловський, А.В. Шебардіна. Київ, 2020. 180 с.

8. Подолати панічний розлад. Дейвід Вестбрук, Хадіжа Рауф/ Оксфордський центр когнітивної терапії. Ворнфордська лікарня. Оксфорд./Переклав з англійської Ігор Грицюк. Львів: Вид-во УКУ, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.octc.co.uk

9. Посібник із розладів аутистичного спектра. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mail.google.com>

10. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Протокол надання послуг дітям та підліткам. 2023. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mail.google.com>

11. П'ять сильних книг про аутизм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://autism.ua/about-autism/21-korysni-materialy/810-piat-sylnykh-knyh-pro-autyzm>
12. РДУГ: перезавантаження. Ефективні стратегії для повноцінного життя з розладом дефіциту уваги та гіперактивністю в дітей та дорослих. Едвард Гелловелл, Джон Рейті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://mail.google.com/mail.com>
13. Романчук О. Сім'я що зцілює: Основи терапевтичного батьківства дітей, що зазнали скривдження та емоційного занедбання. Путівник для прийомних батьків і не тільки [Електронний ресурс]/ О. Романчук. – Режим доступу:
<http://ipz.usu.edu.ua/books/healingfamily>.
14. Синапсис діагностичних критеріїв DSM-V та протоколів NICE для діагностики та лікування основних психічних розладів у дітей та підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://ipz.org.ua/index.php/vydavnytstvo/94-knyhy-3/190-protokoly-z23>.
15. Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів АТО: посібник для ведучих груп : навчальний посібник / Горбунова В. В., Карачевський А. Б., Климчук В. О., Нетлюх Г. С., Романчук О. І. Львів : Інститут психічного здоров'я Українського католицького університету, 2016. 91 с.

Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Міжнародний класифікатор хвороб. Режим доступу:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_класифікатор_хвороб.
3. http://culonline.com.ua/Books/klinychna_psyhologia.pdf
<http://ulit.inf.ua/klinicheskaya-psihologiya-2>.
4. наукова бібліотека (<http://www.lib.uzhnu.edu.ua/>)
5. e-репозитарій (<https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/university-it/dspace>)
6. сайт e-навчання (<https://elearn.uzhnu.edu.ua/>).
7. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua>
8. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка
<http://korolenko.kharkov.com>.
9. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна <http://www-library.univer.kharkov.ua/ukr>
10. Сайт дистанційної освіти ННІ УПА ХНУ ім. В.Н. Каразіна
<https://moodle.karazin.ua/course/view.php?id=10493>

Тест для самоперевірки

1. Етап розвитку дитини в лоні матері називається:
 - а) пренатальним,
 - б) дитячим,
 - в) захисним,
 - г) постнатальним.
2. Остаточне формування всіх органів та систем плода, підготовка дитини до народження та самостійного життя – це зміст якої фази пренатального розвитку:
 - а) фетальної,
 - б) ембріональної,
 - в) постнатальної,
 - г) гермінальної.
3. Впродовж якої фази пренатального розвитку зародок є особливо чутливим до впливу тератогенів (несприятливих факторів його розвитку):
 - а) гермінальної,
 - б) ембріональної,
 - в) фетальної,
 - г) постнатальної.
4. Виберіть рядок, в якому перелічені тільки тератогени:
 - а) стан здоров'я матері, алкоголь, їжа,
 - б) ліки, спадкові хвороби, куріння,
 - в) звички матері та батька дитини, резус-конфлікт, ліки,
 - г) алкоголь, наркотичні речовини, радіація.
5. Встановлення підтримуючого контакту батьків із новонародженою дитиною для подолання у неї почуття самотності та занедбаності – це суть якого поняття:
 - а) комплексу поживлення,
 - б) імпринтингу,
 - в) бондінгу,
 - г) сиблінгу.
6. Чи є факт недоношеності дитини підставою для формування в неї порушень психічного розвитку:
 - а) так, неадекватність психічного розвитку цієї дитини виявляється завжди,
 - б) цей факт становить лише ризик для формування порушень психічного розвитку дитини,
 - в) тільки у випадку, якщо дитина не отримала адекватної медичної допомоги,

г) ніякого впливу на психічний розвиток дитини її передчасне народження не має.

7. Виберіть назву психічного новоутворення, що формується в кінці фази новонародженості:

- а) мовлення,
- б) комплекс пожвавлення,
- в) маніпуляції з предметами,
- г) спілкування з дорослим.

8. Якою є провідна діяльність немовляти:

- а) емоційне спілкування з дорослим,
- б) учіння,
- в) їжа та сон,
- г) дотримання режиму життєдіяльності.

9. Із перелічених факторів виберіть той, який найчастіше є причиною відставання психічного розвитку немовлят:

- а) поганий гігієнічний догляд за дитиною дорослими,
- б) недостатність спілкування дитини з дорослими,
- в) недоношеність,
- г) фізичні хвороби.

10. Визначте вікові рамки раннього періоду:

- а) від народження до одного року,
- б) від 6-8 тижнів до 2 років,
- в) від одного до трьох років,
- г) від трьох до шести років.

11. Провідною діяльністю дітей раннього періоду є:

- а) мовлення,
- б) предметно-маніпулятивна,
- в) емоційне спілкування з дорослими,
- г) ігрова.

12. Ранній вік сприятливий для розвитку якої психічної функції:

- а) мислення,
- б) логічного мислення,
- в) інтуїції,
- г) мовлення.

13. Мислення дітей раннього віку є:

- а) абстрактним,
- б) наочно-дійовим,
- в) наочно-образним,

г) образно-логічним.

14. Часте вживання дитиною фрази «Я сам!», її неслухняність та впертість є ознаками якого явища психічного розвитку раннього віку:

- а) прискорення психічного розвитку,
- б) затримки психічного розвитку,
- в) кризи 3-ох років,
- г) дитячої шпитальності.

15. Яке новоутворення психіки, що свідчить про розвиток самосвідомості дитини, формується в ранньому віці:

- а) самооцінка,
- б) самосприймання,
- в) мовлення,
- г) гордість за досягнення.

16. За рахунок якого провідного чинника в дитини з'являється спроможність до переживання емоції сорому:

- а) вроджених задатків,
- б) стимуляції зі сторони значимих дорослих,
- в) спілкування з ровесниками,
- г) розвитку інтелекту.

17. Фіксація дитиною свого зовнішнього вигляду та формальної статевої приналежності – це ознака якого психічного новоутворення раннього віку:

- а) самосприймання,
- б) гордості за досягнення,
- в) адекватної самооцінки,
- г) емоції сорому.

18. Для дошкільного віку провідною діяльністю є:

- а) предметно-маніпулятивна,
- б) трудова,
- в) учіння,
- г) ігрова.

19. Наявність засвоєних норм поведінки – це зміст якого новоутворення психіки дошкільнят:

- а) уяви,
- б) образного мислення,
- в) внутрішніх етичних інстанцій,
- г) самоконтролю.

20. Мовне коментування дитиною дошкільного віку власних дій, «розмова з самим собою» – це ознаки якого психічного явища:

- а) внутрішнього мовлення,
- б) егоцентричного мовлення,
- в) монологу,
- г) внутрішнього плану дій.

21. Стадія каракулів, неспівпадання задуму і результату, адекватності задуму та результату – це етапи розвитку якої продуктивної діяльності дошкільника:

- а) ліплення,
- б) малювання,
- в) навчання,
- г) гри.

22. Яку негативну форму має розвиток дитячої уяви в дошкільному віці:

- а) фантазування,
- б) дитячі страхи,
- в) сором'язливість,
- г) мрійливість.

23. Готовність до засвоєння нової соціальної ролі – школяра та можливості успішного спілкування з ровесниками шестирічки складають зміст якого компоненту психологічної готовності дитини до школи:

- а) розумового,
- б) емоційно-вольового,
- в) соціального,
- г) мотиваційного.

Електронне навчальне видання комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимі

Алексєєва Людмила Андріївна

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЯ

Методичні вказівки
до виконання практичних занять для здобувачів вищої освіти
другого (магістерського) рівня денної та заочної форм здобуття вищої освіти
за спеціальністю 053 «Психологія»

В авторській редакції

Підписано до розміщення 24.04.2026. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 1,57. Обсяг 0,355 Мб. Зам. № 157/26.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна